

ВЪПРОСИ НА ГРЪЦКАТА ЛИТЕРАТУРА

С. Димарас (Гърция)

Последното десетилетие от века на Просвещението съставлява важен момент в развитието на гръцката култура. В течение на тези няколко години проявите от всякакъв характер (пряко свързани с духовния живот или отбелязващи отражения върху него) представляват такава съгъстеност, та би могло да се каже, че те включват в себе си цялата история на бъдещия елинизъм. От година на година ние следим изсушаването на религиозния хуманизъм, застоя на реакционната доктрина, формирането на либералния дух и прогресивното освобождаване на светската мисъл. Тези интелектуални движения са повлияни в голяма степен от развитието на международната политика и на културния живот на Запад.

Силният тласък, който Екатерина Велика (Русия) даде на своята политика по отношение на „философията“, обуславя важни промени в дейността на Цариградската православна църква. Наистина до 1791 г. цариградският патриарх се намираше под властта на две противоположни сили: от една страна, необходимостта да поддържа легални връзки с отоманската империя, от друга, желанието да не отслабва връзките на гръцката църква с руската империя, която принадлежи към същото вероизповедание и минава официално за покровител на раята. Патриаршията трябваше да възприеме едно мекушаво поведение, колкото се може по-слабо съпротивително с цел да не предизвиква недоволството на Русия, но и да държи сметка за изискванията на Високата порта.

Би могло да се каже, че от 1791 г. насам нови сили се освобождават, Русия спира войната против Турция, императрицата отхвърля идеите на философите, нищо не пречи вече на патриаршията да бъде лоялна спрямо Портата, да се чувства близка чрез вероизповеданието с руската империя, да осъжда крайностите на либерализма. В този момент атаките срещу новия дух се водят по един толкова груб и засилен начин, че човек има впечатлението, че се намира пред една съсредоточена кампания. Атаката е насочена главно срещу революционна Франция. Последната е представена в съзнанието на епохата от една не много ясно разбрана фигура, но имаща твърде ярко алегорично значение: Волтер. Впрочем в 1793 г. самата църква се произнася по този случай, като осъжда в една енциклика, подписана от патриарх Неофит, идеите на Христодул Памблекис и същевременно тези на Волтер.

Обаче тези признаци, на които не може да се намали значението, не възникват сами: успоредно с поръчаните или вдъхновени от църквата съчи-

нения, с преките прояви на патриаршията, други дейности свидетелствуват за важноста и дълбочината на настъпилата промяна. В 1791 г. Деметр Катаржи, след като е представлявал няколко години честно и ефективно просветения деспотичен дух при фанариотите, ревизира извеждниж своята линия на поведение. Той се бе обявил противник на учения език, безпомощен да предаде новите понятия на народа и беше установил цяла една система на възпитание, образование и вулгаризация, основа на народния език и изградена според духа на Енциклопедията. Той изоставя в 1791 г. своите идеи върху езика и се приближава до езиковия пуризм; ние не знаем подробности на тази промяна, но изглежда то да е във връзка с промените от полигически характер, които се извършиха във Влашко.

Малко по-късно в 1794 г. един фанариотски поет Александър Калфоглу, осъждайки нравите на гърците във Влашко и на влашките боляри, изключва само личността на Катаржи. Самият Калфоглу е решително консерватор и не одобрява това, което идва от Франция, осъжда либералните идеи. Той приписва на френските автори (Мирабо, Русо, Волтер) упадък на нравите, който констатира у младите хора. През този период има и други прояви на кулгурен живот, които заслужава да се отбележат; но във всички случаи през същите тези години виждаме — в областта на художествената проза — да разцъфтяват първите гръцки произведения от този жанр; касае се до два сборника с новели (1790, 1792), първият от които е съставен из работи на Рестиф дьо ла Брьотон. Новото, което носят те е, че сюжетите, които третират, са взети от съвременния живот. Най-сетне не би било неуместно да констатираме тук едно неочаквано увеличение на броя на преведените театрални произведения, които излизат през същите години. Вън от традиционните препечатвания на няколко пиеси от критския репертоар, гръцката библиография представлява всичко за годините 1700—1790 две заглавия на преводни театрални пиеси. Сетне има промяна на режима: 1791 — четири заглавия, 1794 — три заглавия, 1796 — две, 1797 — едно. В по-голямата си част касае се до пиеси на Голдони и на Мзгастазно. Няма съмнение, че публикации от този жанр съответствуват на нови изисквания на публиката и вероятно в голямата част на изискванията на една нова публика. Същото това наблюдение може да бъде направено по повод на една друга издателска дейност: на ръководства за изкуството как да се живее. Най-известното, публикувано за пръв път през 1780, е вдъхновено от „Галатео“ на Джовани дела Каза; но в края на века ще видим други подобни публикации. Социалните класи, наречени долни, започват да чувствуват нужда от добри маниери; те предявяват доста големи претенции и надежди, за да се оправдае публикуването на подобни книги.

Ние видяхме неуспеха на усилието на Катаржи; просветеният деспотизъм, чийто ритъм отслабна. Но в края на този век три от най-изтъкваните имена на гръцкото Просвещение се свързват: ако присъствуваме на отлива на фанариотския философизъм такъв, какъвто го бе изразил Катаржи, то ние сме свидетели на делото на Ригас Велестинлис, чиято цялостна продукция се ограничава с това десетилетие, и на дебюта на литературното и политическо дело на Кораи. Би било деликатно да се опитаме да определим значението на извънлитературните фактори във всички тия конюнктури. Обаче съществуват доста определени връзки между културните изражения, които отбелязахме в предшествуващите страници и няколкото събития от политическата история. А именно: жозефизмът, съз-

давайки благоприятни условия за общото и интелектуално развитие на гръцките общности в Австрия и главно във Виена дори благоприятства дейността на Ригас Велестинлис. Първото гръцко значително списание е било издадено във Виена от един сътрудник на Ригас Велестинлис. От друга страна, Кораи, който беше дошел във Франция няколко години по-късно (1782), движейки се в една собено просветена среда, медицинският факултет в Монпелие, се беше установил в Париж след 1788 г. Там той става свидетел на Френската революция, която се споменава често в страниците на неговите съчинения. Най-сетне в 1797 френските сили достигат Йонийските острови; типични манифестации от безспорно народен характер, около дърветата на Свободата, златните книги и пр. доказват, че идеите, които представляваше Френската революция, съответствуваха на социалната и интелектуална дейност на част от населението на островите. Впрочем църквата имаше съзнанието за тези съвпадения: тя осъжда на няколко пъти френското революционно движение, публикациите на Ригас Велестинлис и дори действията на революцията срещу католическата църква. Кораи, който живее в Париж, реагира писмено срещу тези действия на църквата.

В този затворен кръг от няколко години, за които говорим тук, културните факти в гръцкия живот под могъщия натиск на европейското културно развитие се сблъскват, застъпват се, размеждват се до такава степен, че понякога става трудно да ги различим, да проследим тяхната еволюция, да определим отношенията им. Но вън от общото впечатление, което е определено, съгъстеността на няколко особени случаи е достатъчно силна, за да образува сигнализиращи ядра. В 1791 г. излиза първият том (чието продължение е било случайно възпрепятствано) от една модерна география. Последната е пряко вдъхновена от учението на Катаржи и се опира често на материала на годишната Енциклопедия. Физиката и естествената история възхождат бързо. Докато през предшестващите години официалното обучение зависеше пряко от Аристотелевите коментатори, тук съчиненията по нова физика, преведени, перифразирани или оригинални, почват да изпъкват. Ригас Велестинлис, изпитвал сам също влиянието на Катаржи, публикува в 1790 един сборник по физика, съставен от подобни френски и немски съчинения; според мисълта на своя автор, книгата е предназначена за борба със суеверието. Авторът се опира драговошно на Дидровата енциклопедия. „Разговори върху многочислеността на световите“ се превеждат в 1794 г. Ако за Западна Европа съчинението на Фонтенел е далеч да представлява в онзи момент един еволюиращ етап на философската мисъл, за Гърция това е почти един превратен акт, чийто характер Впрочем е подчертан чрез бележките, които преводачът прибавя към оригинала. В 1797 г. излиза преводът на „Философска граматика“ на англичанина Бенджамин Мартин.

Това съставлява една от съществените отбелязвания в развитието на гръцката култура от края на този век: тенденцията към естествените науки в духа на западните изследвания. Но в същите тези години новогръцкият език все повече осъзнава принадлежността си към едно потекло, което води без прекъсване към древна Гърция. Това съзнание се формира върху три различни плоскости: 1) едно дълбоко, латентно течение, на което губим понякога следите, образувано и поддържано от една традиционна народна, фолклорна памет; 2) една научна традиция, която е още по-чиста: ние следваме без прекъсване чрез Византия присъствието на класическата древност в областта на училището; 3) филеленизмът, собствено ка-

зано, не беше възникнал още, но той е предусетен от неокласическия дух, разпространен от Пътуванията на Анакарсис или на Антенор. Френската революция, която придаде нов смисъл на тези тенденции, представляваше най-подходящата формула, за да съедини в едно единствено движение духа на новото със спомена за древността. Когато по-късно ще започне да се очертава едно течение на възвръщане към древността (езици, имена), не бива да изпадаме в изкушение и видим в това проява на реакционен характер: връщането към античното можеше да бъде и беше действително една от формите, които вземаше либералния и прогресивен дух.

*

Анализираните дотук предходни факти чертаят вече едрите линии на това, което ще бъде Гърция през първите двадесет години на XX век. Проблемите на възпитанието в дух на модерност се явяват на преден план. Църквата става все по-недоверчива; Неофит Дукас в усилието си да съживи употребата, дори устна, на старогръцки език се вижда надхвърлил границите на добре разбраната ортодоксия и е призван към послушание от църквата. Една патриаршеска енциклика (1819) подчертава един нов обичай, който тя запрещава: да се дават при кръщение на новородените стари, нехристиянски имена.

Обаче прогресивният елемент е силен и съзнателен, поддържан от търговците, установени в отоманската империя или принадлежащи към гръцките колонии в големите градове в Русия или на Запад. Те финансират издания на съчинения, чието предлагане и търсене се увеличава паралелно; отпускат стипендии. Създаващите се нови училищни институции зависят в по-голямата си част от прогресивни среди; между старите, мнозина, поради липса на достатъчни доходи, търпят влиянието на тези среди; най-сетне, дори ония, които принадлежат на традиционалистки формации, са принудени да се примиряват; техните директори в училищата въвеждат лекции по физика, по модерна философия.

Значението, отдавано на преводите на съчинения от западни автори, което беше вече чувствително в края на XVIII в., се засилва все повече. От средно шест заглавия на година в началото на XIX в., минаваме към двойно или тройно число в годините, които предшествуват непосредствено войната за независимост. И това, без да държим сметка за съчинения от религиозен характер или за популярни брошури: увеличението на преводите е чувствително в областта на книгите за обучение и обща култура. Името на Волтер се среща често в публикациите на епохата, в началото във връзка с полемики, докато в края той изглежда вече да се е наложил на духа на образованите класи. Няколко от съчиненията му биват преведени през тези двадесет години.

Но през следващите десет години, между началото и края на войната за независимост, се предизвиква дълбоко разцепление в културното развитие на страната: издателската дейност е прекъсната изведнъж: цифреният брой спада от 80 в 1820 г. на 31 в 1821 г., на 14 в 1832; нормалното предаване на доктрините между учители и ученици е почти напълно спряно. Дълбочината на това пречупване е такова, че когато Гърция става свободна страна, липсата, от една страна, на континюитет, и от друга, новите ориентации на младежта към граждански функции и политическа дейност почти прекъсват училищната традиция. Нова Гърция ще се устрои според нови правила.

Главните съставни елементи на тази ера могат да бъдат изброени: филеленизмът е имал своето време в периода на войната за независимост, преди още тя да завърши, отдалечаването се засилва и взема форма в момента на определяне границите на новата държава; очертаната линия лежи малкото оптимизъм у силите — покровителки на Гърция (Великобритания, Франция, Русия). Този израз на недоверие и неговите осезаеми резултати върху създаването на държавата предизвикват у гърците чувство на огорчение и усилват волята им да се обърнат към класическата древност. Теорията на Фолмерайер идва на време, за да изостри гръцката чувствителност. Може да се сметне, че езиковият пуризм и изследването около народните традиции (което ще създаде по-късно фолклоризма) се присъединяват в голяма степен към реакцията срещу теориите на Фолмерайер. Огон I, крал на Гърция, син на Лудвиг I Баварски, донася заедно със свитата си добър дял от германски дух и неокласицизм. Смъртта на Кораи (1883) освобождава архаизиращите тенденции, които, внедрени в неговата доктрина, бяха направени по-умерени от неговия практически ум и от тесния му досег с френския енциклопедизъм, или по-точно, духа на идеолозите.

Междувременно литературното развитие на нацията следваше един нормален курс, който противно на историята на идеите, беше активизиран от революцията. Романтизмът стана начин на израз на тази литература; той съответствува на западното течение с една разлика, която, бидейки нормална в условията на епохата, стана по-чувствителна благодарение на разцеплението, предизвикано от продължителността на войната. Освен това той задоволява известни съставни елементи на неоелинската психология и огорчението, предизвикано от недостатъчността на политическите резултати, донесени от войната за независимост.

Но този неоелински романтизм ще бъде обогатен с неокласицизм във все по-увеличаващи се размери. (Гръцката държава се отдалечава от една линия, която нормално се беше образувала и която в този момент именно се представлява още от Йонийските острови под британски протекторат и иредентистки населения под отоманско господство). Най-сетне, дълбокият прорез, предизвикан от десетгодишна война, оставя свободно поле за една религиозна обнова, което отговаря на романтизма и на пиетистките влияния, пренесени в Гърция от представители на един смътен, либерален християнизъм, смекчен със социални поучения (Сен-Симон, Фурье, Ламене и др.). През време на цялото царуване на Огон, духът на Просвещението отстъпва на религиозния и националистичен романтизм, при който формулите на неокласицизма служат за рамка, докато вътре се разгаря носталгията за Византийската империя: великата идея.

В Йонийските острови под британски мандат английското влияние в областта на литературата не е особено чувствително. Байрон със своята смърт и повече с творчеството си заема видно място в гръцкото романтично движение изобщо. Можем да смятаме, че по-скоро лични издирвания отвеждат Соломос към немската философия. Обаче тук също това, което изглежда господстващо, то е влечението освен към идеалистическите, към християнските, мистическите елементи на тази философия.

Крайното формиране на пуристката доктрина през същата тази епоха и чиято връхна точка може да се постави в 1853 г. съответствува на сбора от изброените по-горе тенденции: елементи на външна връзка с древността.

удовлетворение на националното самолубие, скъсване с прагматизма на Просвещението. Официалната доктрина на елинската история се образува през същите тези години: в 1853 г. излиза една първа редакция на „История на елинската нация от древни времена до наши дни“ на Константин Папаригопулос. Това съчинение, чието значение не може да бъде преувеличено, фиксира формите на неоелинската историография.

Френското влияние е господстващо в литературата: три имена главно представляват това влияние: Беранже, Ламартин, Юго. Ала възходящото общество и женската публика, която почва да се формира, се обръщат към романа; той е представен главно от преводи на френски автори. Немското съперничество е по-чувствително в областта на научното обучение. В 1863 г. един последен бунт, чийто романтичен характер е неоспорим, против крал Отон, слага край на неговото царуване. Новият кралски режим, който го наследява, съдържа по-малко немски елементи; но, напротив, по-голямото сияние на немския дух в Европа и особено във Франция след поражението от 1871 г. докарва и в Гърция по този косвен път едно нараснало немско влияние. Обаче през първите десетилетия от царуването на Георги I, елинският буржоазен либерализъм бележи своето пълно развитие и създава условия, благоприятни за внасянето на нови и независими идеи от едната и от другата традиция: гръцка или чужда. Обаче новата социална формация, която приема романа и театъра, насърчава в същото време изучаването на гръцките нрави и на новогръцкия език; влиянието на натурализма се свързва с фолклорните тревоги и с буржоазния популизъм; подвизите от войната за независимост избледняват, съставлявайки по този начин сюжет за литературно вдъхновение.

Поезията, насърчена с официални конкурси, изчезваше в нереалността на един необуздан романтизъм; тенденцията към езиков архаизъм завършваше също с разделение между литература и реалност. Буржоазният реализъм реагира срещу тази крайност; в периода между 1870 и 1880 цяла редица събития в областта на литературната история и на историята на идеите довежда до формирането на една нова скала на стойности. Неин агент е групата от млади писатели, известна под наименованието „поколение от 1880 г.“. Няколко сериозни причини ни карат да запомним тази дата; нека отбележим особено публикуването на „Нана“ от Зола, преведен на гръцки, и вълнениято, което този превод предизвиква.

Силната и дълбока личност на водача на младото поколение Костис Паламас ще дава тси на неоелинската литература до Втората световна война. Обаче не трябва да забравяме два факта: 1) че духът от 1880 г. клонеше към еманципация и към търсене на простотата или дори на лекотата. Хайне, Алфонс Кар. Франсуа Копе са в началото на движението; 2) Костис Паламас не беше само творец; със своята широка любознателност, когото всички интелектуални прояви възбуждаха, той насърчи изучаването на западните литературни движения в Гърция и следователно направи тяхното влияние по-леко. Всички литературни моди в края на XIX в. и началото на XX в., особено в тяхното френско одяние, бяха изтъкнати от Костис Паламас и намериха в Гърция ученици, образуваха школи. В 1880 г. новото поколение е стимулирано в своите реалистични и популистки тенденции от вдъхновения принос на Жан Пикари. Пикари живееше във Франция; в годините, които последваха, неговото творчество обхваща литературни произведения, главно в проза и филологически трудове, в които той изнася аргументи за общата употреба на народния език;

те се приближават до френския „сиантизъм“ на своето реме. Но в 1888 г. книгата му „Моето пътуване“, където чувствителността се свързва с духа на доктрината, предизвиква сензация. Тази книга става манифест на новия дух, който иска да обогати фолклорната традиция с елементи, почерпени от еволюцията на формите и на идеите на Запад. В същото време гръцката литература, раздъфтявайки, се откриваше все повече и повече за другите литератури: Гърция в началото на века (впрочем отчасти вследствие на Франция) открива Ницше, руския роман и северните литератури. Най-сетне, реализмът, досега с непосредствения живот, характеристични за групата от 1880, направи щото външната история на страната да има преки отзвуци върху литературната еволюция. Едно военно поражение от 1897 г., македонската герила от началото на века, държавният преврат от 1909, балканските войни от 1912—1913 г. Първата световна война, са събития, които намериха отклик в литературата, до периода между двете войни, когато се сляха всички предшествуващи движения, тези, които утвърдиха националния дух, както и онези, които откриваха пътя към интернационализма. Същият този дух на еклектизъм се чувствава и в областта на литературната форма, където най-еволюираните тенденции вървят успоредно с традиционните структури; в тази област би могло да се констатира, след една връхна точка, където традиционните форми и език бяха представени вече само от наждивени писатели, една съдържана тенденция да се асимилират живите елементи на традицията с формулите на един най-съзнателен модернизъм.

Георгиос Сеферис, чиито първи стихотворения съвпадат с движението на младите, което се оформи към 1930 г., даде в творбите си от периода на своята зрялост най-типичен пример на това сливане. Успоредно с поезията, движението от 1930 г. намери ефикасен израз в художествената проза, като наложи на публиката романа дори в неговите най-еволюирани форми. Най-сетне същото това поколение е свидетел на утвърждаването на един език като средство за израз, който с богатството си и със своята гъвкавина може да служи не само за литературно вдъхновение, но също за всяка друга дейност на мисълта.

Нормалното развитие на движението, започнало в 1930 г., не можа да продължи поради Втората световна война. По време на войната и окупацията на Гърция интелектуалната и литературна дейност бе възпряна или канализирана в други посоки на непосредната актуалност. Младите поколения бяха погълнати от належащите проблеми и решенията, които те им даваха, бяха обусловени от извънлитературни категории.